

Дубінін

Дз. Ул.

Гістарыяграфія этнаграфічнага вывучэння Беларусі на XIVпрацягу – першай паловы XIX ст.

2012г.

БДПУ

Актуальныя праблемы айчыннай і сусветнай гісторыі

Артыкул.

Этнаграфія Беларусі

**ГІСТАРЫЯГРАФІЯ ЭТНАГРАФІЧНАГА ВЫВУЧЭННЯ
БЕЛАРУСІ НА ПРАЦЯГУ XIV – ПЕРШАЙ ПАЛОВЫ XIX
СТАГОДДЗЯ**

Дз. Ул. Дубінін

У XIV – XVII стст. пад уплывам ідэй Адраджэння, этнаграфічныя звесткі пра Беларусь, адлюстраваныя ў летапісах, хроніках, суправаджаюцца навуковым аналізам. Прыкладам таму з’яўляюцца грунтоўныя і рознабаковыя звесткі пра звычаі беларусаў, іх рэлігійныя вераванні, архітэктур, кнігадрукаванне, акрэсленыя ў выданнях Я. Ласіцкага (1534-1605), а таксама ў такіх працах, як “Хроніка Быхаўца” (1-ая пал. XVI ст.), “Баркулабаўскі летапіс” (пач. XVII ст.), “Хроніка горада Магілёва”. У іх побач з запісамі гістарычных падзей даецца цікавая інфармацыя аб этнічнай геаграфіі сярэднявечча, аб ладзе жыцця, звычаях і вераваннях мясцовага насельніцтва[6].

Ян Ласіцкі ў працы «Пра рэлігію, ахвярапрынашэнне, вясельныя і пахавальныя абрады русінаў, маскавітаў і татараў» (назва пазычаная з

трактата Одэрборна) (1582г.), апісаў народнае адзенне, стравы, абрады беларусаў, архітэктuru Вільні, Полацка, беларускіх вёсак [5, с17].

У гэты ж час звесткі апісальнага характару пра Беларусь з'яўляюцца ў дзённіках (дыярыушах), мемуарах фламандца Ж. дэ Ланаа, нямецкага дыпламата С. Герберштэйна, чэха Б. Танера, рускага стольніка П.А. Талстога, італьянца А. Гваньіні, сакратара пасольства «Свяшчэннай Рымскай імперыі Ё.Г. Корба, папскага нунцыя К. Рангоні, якія падарожнічалі па Беларусі ў XV – XVII стагоддзях.

Так, італьянец А. Гваньіні выдаў «Хроніку Еўрапейскай Сарматыі» на лацінскай (1578, 1581) і польскай (1611) мовах, у якой даў шмат звестак па гісторыі і геаграфіі Вялікага княства Літоўскага. Ён апісвае матэрыяльную і духоўную культуру, звычаі і абрады насельніцтва Беларусі, галоўным чынам Верхняга Падняпроўя, гарадоў і крэпасцей Беларусі[10]. У асноўным, гістарычныя звесткі пра Беларусь запазычаны ім з «Хронікі польскай, літоўскай, жамойцкай і ўсяе Русі» М.Стрыйкоўскага . У 1572—1574 Мацей Стрыйкоўскі пачаў працу над гісторыяй ВКЛ. Менавіта ён стаў аўтарам першай друкаванай гісторыі Вялікага Княства Літоўскага - " Kronika polska, litewska, z mudzka i wszystkiej Rusi", якая ўпершыню выйшла з друку ў Каралеўцы ў 1582 г. Праца М. Стрыйкоўскага змяшчае інфармацыю пра розныя бакі культурнага комплексу насельніцтва (матэрыяльная культура, сацыяльны склад насельніцтва, канфесійныя пытанні і г.д.). Гэты твор ацэньваецца, як удалая кампіляцыя іншых хронік, найперш Яна Длугаша і Мацея Мехавіты. Творчая спадчына гістарыёграфа не абмежаваная толькі ягонымі прыжыццёвымі выданнямі. У першай палове XVII ст. у Любчы быў апублікаваны фрагмент з “Ганца цноты” пад назвай “Genealogia albo krotkie opisanie wielkich książąt litewskich” , ў другой палове XVIII ст. з’явілася перавыданне “Хронікі”, а ў сярэдзіне XIX ст. выйшла з друку тое выданне “Хронікі” Мацея Стрыйкоўскага, да якога і сёння найчасцей звяртаюцца даследчыкі[11].

У 1978 г. польская даследчыца Юлія Радзішэўская паводле рукапісу апублікавала яшчэ адну працу гістарыёграфа - " Orosza tkach ". Гэты твор быў напісаны ў 1577 г., яшчэ да " Хронікі", у форме эпічнай паэмы з праяўнымі ўстаўкамі. Твор "Пра пачаткі" прысвечаны ўласна гісторыі Вялікага Княства Літоўскага і, як адзначаюць даследчыкі, паводле зместу ў значнай ступені перагукваецца з "Хронікай Быхаўца".

Каштоўнымі этналагічнымі крыніцамі гэтага часу з'яўляюцца трактат М. Літвіна «Аб нормах татараў, літоўцаў і масквіцян» (выдадзены ў 1615 у Базелі на лацінскай мове), «Зборнік прыказак і прымавак» (Любча, 1618), выдадзены беларускім вучоным С. Рысінскім. М. Літвін (сапр. Цішкевіч Міхайла) у сваім трактаце «Аб нормах татараў, літоўцаў і масквіцян» параўноўваў звычаі, законы і норавы, арганізацыю кіравання і суда ў татарскай, літоўскай і Маскоўскай дзяржавах, звязваў моцную дзяржаўнасць з разумнасцю законаў, мараллю штодзённага жыцця грамадства, стабільнасцю сям'і[2].

Са знакамітых дзеячаў сярэднявечча, якія ўнеслі каштоўны ўклад у вывучэнне праблем этнічнай культуры, мясцовага быту і звычаевага права, варта назваць Саламона Рысінскага і Льва Сапегу. Для прац розных гадоў Саламона Фёдаравіча Рысінскага характэрны шырокія веды ў галіне гісторыі, літаратуры, міфалогіі, моў. Ён лічыў, што неабходна вывучаць усе мовы свету як неад'емную частку чалавечай культуры, бо ў моўнай абалонцы захоўваецца «сок і ядро» народнай мудрасці — прыказкі і прымаўкі. Сваю Радзіму С.Рысінскі называў Лейкаресіяй, г. зн. Беларуссю ("лейкос" у перакладзе з грэчаскай мовы — «белы»)[7].

Да важнейшых крыніц этналогіі ў Беларусі часоў Вялікага княства Літоўскага належаць такія закананадаўчыя матэрыялы, як "Судзебнік Казіміра 1468г", "Статуты ВКЛ 1529, 1566 і 1588г". Яны даюць уяўленні аб грамадска-палітычных і эканамічных адносінах, аб маралі, быце, культуры і мове людзей таго часу.

З актавых матэрыялаў першаснае значэнне для краязнаўцаў мае архіў Вялікага княства Літоўскага (“Літоўская метрыка” і Актавыя кнігі княства (1516-1831), дакументальныя матэрыялы камісіі літоўскай казны (1607-1799), Галоўнага літоўскага трыбунала (1615-1811) і Галоўнага літоўскага суда (1791-1831). У іх утрымліваюцца звесткі аб палітычным, сацыяльна-эканамічным і культурным развіцці Беларусі з XIV і да канца XVIII стагоддзя[3].

Каштоўнымі крыніцамі па этналогіі лічацца прывілеі (“жалаваныя граматы”), якія выдаваліся вялікімі князямі літоўскімі і каралямі Рэчы Паспалітай гарадам на самакіраванне.

Важнае значэнне пры вывучэнні этналогіі належыць розным гаспадарчым дакументам, якія складваліся ў XVI-XVIII стагоддзях. Сярод іх інвентары маёнткаў, дзе ўказаны колькасць двароў у горадзе, вёсцы, павіннасці і заняткі насельніцтва, стан рамясла і гандлю.

Вялікую цікавасць да Беларусі, пачынаючы з канца XVIII стагоддзя, праяўлялі польскія і рускія даследчыкі. Першыя звесткі пра Беларусь руская навука атрымала ад публікацый у выніку падарожжаў акадэмікаў І. Ляпёхіна і В. Севяргіна, а таксама дзейнасці дзяржаўных устаноў, якія ажыццяўлялі генеральнае межаванне зямельнага фонду Беларусі. Звесткі пра Беларусь канца XVIII стагоддзя даюць таксама апісанні асобных тэрытарыяльных адзінак і запісак падарожнікаў. Сярод іх трэба адзначыць “Апісанне Крычаўскага графства”, складзенае ў 1786г. А. Мейерам і працу В. Севяргіна “Записки путешествия по Западным провинциям Российского государства” (1803г.) [8].

Першай распрацаванай і апублікаванай праграмай па збору этнаграфічнага матэрыялу з’яўляецца праект праграмы(1810г.) вывучэння народнай культуры Гугу(Гуга) Калантая, які заклікаў не адрываць гісторыю чалавецтва ад геаграфічнага асяроддзя. Ён лічыў, што прадметам даследаванняў павінен быць увесь комплекс жыццядзейнасці чалавека - вытворчасць, звычаі, заканадаўства, навука, асвета і г. д. [2].

Значную ўвагу вывучэнню свайго краю надавала мясцовае духавенства. Так ў 1824 годзе протаірэі Грыгаровіч выдаў ў Маскве зборнік “Беларускі архіў старажытных актаў” , у прадмове да якога аўтар падкрэсліваў, што гэтыя дакументы з’яўляюцца крыніцай да гісторыі Беларусі, царкоўнай і грамадзянскай, і ў гэтых адносінах змяшчаюць у сабе шмат вартага і цікавага. У выніку яго працы выйшлі ў свет 4 тамы «Актаў, якія адносяцца да Заходняй Расіі» (т. 1—5, 1846—53).

У першай трэці XIX стагоддзя ў віленскім і пецябургскім перыядычным друку з’явіліся першыя публікацыі апісанняў беларускіх народных абрадаў, падрыхтаваныя М. Чарноўскай, І. Шыдлоўскім, К. Фалютынскім.

Першым збіральнікам вусна-паэтычных твораў польскага, украінскага, беларускага і іншых славянскіх народаў даследчыкі называюць Зарыяна Даленгу-Хадакоўскага (Адама Чарноцкага)[1]. Ён ўпершыню склаў чатырохтомны “Слоўнік назваў гарадзішчаў і урочышчаў”, сярод якіх ім зарэгістравана каля 200 адзінак менавіта на тэрыторыі Беларусі. Але з сабранага багацейшага фальклорна-этнаграфічнага матэрыялу З. Даленгу-Хадакоўскаму самому не ўдалося нічога апублікаваць[5,с.96].

На багатым дакументальным матэрыяле Т. Нарбутам падрыхтавана «Гісторыя літоўскага народа» (т. 1—9, 1835 -- 41), ваенным тапографам М.В. Без-Карніловічам “Гістарычныя звесткі пра выдатныя мясціны на Беларусі з дадаткам іншых звестак, якія да яе адносяцца” (1855) [4].

У акрэслены час значны ўклад ў этналогію ўнёс беларускі этнограф, пісьменнік і публіцыст Павел Міхайлавіч Шпілеўскі. У 1845 ён паслаў у Аддзяленне рускай мовы Расійскай акадэміі навук складзены ім слоўнік беларускай мовы, а праз год пачаў друкаваць даследаванне «Беларускія народныя павер’і» (1846—52) — частку рукапіснай працы «Слоўнік і караняслоў беларускай гаворкі». У 1853 П. Шпілеўскі накіраваўся ў экспедыцыю па Беларусі, што дало яму багаты матэрыял па вывучэнні краю. Свае назіранні і ўражанні Шпілеўскі надрукаваў у часопісе «Современник» у

1853—55гг. пад назвай «Падарожжа па Палессі і Беларускаім краі» (13 гісторыка-этнаграфічных і публіцыстычных нарысаў). У «Падарожжы...» аўтар прыводзіў гістарычныя звесткі пра населеныя пункты, якія яму давялося наведаць, шмат увагі надаваў іх этнаграфічнаму апісанню (побыт сялян, іх адзенне, жыллё, абрады, кірмашы і святы, песні, казкі і паданні) [9].

У 1853— 56гг. П. Шпілеўскі надрукаваў працу «Беларусь у характарыстычных апісаннях і фантастычных яе казках», якая ўключала 16 нарысаў з багатым этнаграфічным матэрыялам. У нарысы П. Шпілеўскі ўключыў шэраг перапрацаваных і перакладзеных ім на рускую мову беларускіх казак («Сястра чараўніца», «Залаты шчупак», «Чароўная кветка» і інш.), шырока і грунтоўна адлюстравалі побыт беларусаў («Калядныя вячоркі», «Ігрышчы», «Радзіны, хрысціны», «Пахаванні і памінкі», «Валачобнікі» і інш.), змясціў многія дзесяткі беларускіх народных песень і іншых вусных твораў з падрадкавым перакладам на рускую мову .

Не страціла сваёй навуковай каштоўнасці фалькларыстычная спадчына Зянькевіча Рамуальда Сымонавіча, асабліва яго зборнік «Народныя песенькі пінскага люду» (Коўна, 1851). У зборніку ён змясціў 219 народных песень, запісаных над Пінай, Прыпяццю і Цной[3].

У пачатку XIX стагоддзя, рэформа адукацыйнай сістэмы дае штуршок захапленню збіральніцкай дзейнасцю і этнаграфіяй прадстаўнікоў сярэдняй шляхты, ітэлігенцыі, духавенства. Унікальныя калекцыі этнаграфічнага накірунку мелі Чапскія, Тызенгаузы, Плятэры, Гюнтэры, Ельскія, Пшаздзецкія, Ходзькі, Тышкевічы і інш. Навуковыя працы гэтых даследчыкаў па археалогіі, этнаграфіі, фалькларыстыцы, музейзнаўству вызначаліся шматграннасцю і фундаментальнасцю.

Пэўны ўклад унёс у вывучэнне этналогіі Пётр Аляксеевіч Бяссонаў . Па матэрыялах архіва Кірэеўскага, П.Бяссонаў падрыхтаваў зборнік "Беларускія песні...". У вялікім уступным артыкуле да зборніка П. Бяссонаў асаблівую ўвагу надаваў захаванню старажытнасці, аддаваў перавагу абрадавай паэзіі як больш даўняй па паходжанні, адзначаў добрую захаванасць яе ў беларусаў

у параўнанні з іншымі народамі, увогуле высока ацэньваў вусную народную творчасць, аналізаваў яе сувязь з абрадамі і звычаямі[5].

Значную дапамогу першым даследчыкам аказвалі праграмы вывучэння народнага жыцця, падрыхтаваныя Віленскім універсітэтам, Міністэрствам народнай асветы Расіі, Рускім геаграфічным таварыствам.

Прыкметную ролю ў этнаграфічным вывучэнні Беларусі адыграла дзейнасць Рускага імператарскага геаграфічнага таварыства (РГТ), заснаванага ў 1847 годзе ў Санкт-Пецярбургу. У 1848 г. Рускае геаграфічнае таварыства разаслала ва ўсе губерні этнаграфічную інструкцыю, якой прадугледжваўся збор звестак аб знешнасці "туземных жыхароў", іх мове, хатнім і грамадскім побыце, разумовых і маральных здольнасцях, народных паданнях і помніках. Інструкцыя прадугледжвала збіранне вусна-паэтычнай творчасці, запіс абрадаў і звычаяў, што спрыяла актывізацыі этнаграфічных і фалькларыстычных даследаванняў. Матэрыялы з беларускіх губерняў пераважалі па колькасці і па дакладнасці запісаў. Толькі невялікая частка іх была апублікавана, большая частка матэрыялаў захоўваецца ў архівах РГТ і зараз, выкарыстоўваецца ў навуковых даследаваннях, у шматтомным зборы беларускай народнай творчасці[6].

Шмат этнаграфічных матэрыялаў гэтага часу публікавалася ў перыядычных выданнях – навуковых зборніках, часопісах, газетах: «Этнографический сборник», «Записки Русского географического общества», «Записки Северо-Западного отдела Русского географического общества», «Современник» і інш.

Такім чынам ў XIX ст. закладваюцца асновы этнаграфіі (этналогіі) як навукі аб народах-этнасах, іх гісторыка-культурных стасунках і заканамернасцях развіцця ў прасторы і часе.

Літаратура

1. Аксамітаў А.С., Малаш Л.А 3 душой славяніна: Са спадчыны Зарыяна Даленгі-Хадакоўскага. Мінск, 1991.

2. Бандарчык, В. К., Малаш, Л. А. Беларуская этнаграфія і фальклор у працах славянскіх вучоных эпохі рамантызму/ В.К. Бандарчык., Л.А. Малаш. Мінск, 1973.
3. Бандарчык, В.К. Гісторыя беларускай этнаграфіі XIX ст./ В.К. Бандарчык. Мінск, 1964.
4. Без-Корнилович М.О. Исторические сведения о примечательных местах в Белоруссии / М.О. Без-Корнилович. СПб,1855.
5. Беларуская фалькларыстыка: Эпоха феадалізму / Г.А. Каханоўскі, Л.А. Малаш, К.А. Цвірка. Мінск .1989.
6. Беларусь: гіст.этнагр.даслед.у 8 т.Мінск,1999.Т.3:Гісторыя этналагічнага вывучэння Беларусі.
7. Порецкий, Я.И. Соломон Рысинский: Solomo Panterus Leucorussus, конец XVI – началоXVIIв / Я.И. Порецкий. Минск, 1983.
8. Севергин, В. Записки путешествия по западным провинциям Российского государства / В. Севергин. СПб.,1803.
9. Шпилевский, П.М. Путешествие по Полесью и Белорусскому краю / П.М. Шпилевский, Минск.1992.
10. Этнаграфія беларусаў: Гісторыя, этнагенез, этнічная гісторыя / В.К.Бандарчык, І. У Чаквін, І.Г.Углік [і інш.]. Мінск, 1985.
11. Strykowski .M. Kronika polska, litewska ,zmydzka iwszystkiego Rusi Masiega Strykowsiego:w2 t.Warzawa,1985.T.1-2